

JIRÍ HOŠEK, JIRÍ KOŠTA, PETR ŽÁKOVSKÝ, *Ninth to Mid-Sixteenth Century Swords From The Czech Republic in Their European Context. Part II, Swords of Medieval and Early Renaissance Europe as a Technological and Archaeological Source*, Archeologický ústav AV ČR, Brno 2021, ss. 512

Nie ma broni bardziej niż miecz definiującej średniowiecznego wojownika-rycerza. Jako, że obok *stricto* bojowych, odgrywał on rozmaite role w kontekstach symbolicznych, badania nad mieczami oprócz zagadnień militarnych, czy technologicznych pozwalają na rozwiązanie wielu zagadek związanych z mentalnością czy religijnością ich użytkowników.<sup>1</sup> Współcześnie oręż ten nadal wzbudza ogromne zainteresowanie społeczne, choć ogólna wiedza na jego temat jest raczej nieduża<sup>2</sup>.

Przez dwie ostatnie dekady XX w. i początek XXI w. to zdecydowanie polscy badacze wyznaczali nowe ścieżki studiów nad uzbrojeniem Europy Środkowej. Pionierem badań nad średniowiecznymi mieczami był Marian Głosek<sup>3</sup>, którego studia typologiczne oraz badania nad znakami w pewnym stopniu zmierzały w kierunku wyznaczonym wcześniej przez badaczy z Europy Zachodniej<sup>4</sup>. Studia Głoska pozwoliły chronologicznie uporządkować materiał z odkryć przypadkowych i planowych badań archeologicznych. Prace łódzkiego badacza kontynuowali później Grzegorz Żabiński<sup>5</sup> i Lech Marek<sup>6</sup>, poszerzając znacząco perspektywę badawczą, eksplorując ją w mało rozpoznanych dotychczas aspektach: symbolicznym i technologicznym. Wydaje się jednak, że po publikacji w 2019 i 2022 r. dwutomowego dzieła czeskiego tria autorskiego Jirí Hošek, Jirí Košta i Petr Žákovský prymat w badaniach nad mieczami europejskimi przypadnie autorom z Czech. Tradycje badań bronioznawczych sięgają tam XIX w., jednak mieczom nie poświęcano w nich wiele uwagi<sup>7</sup>, skupiając się na innych komponentach wojennego ekwipunku<sup>8</sup>. Każdy z Autorów recenzowanej pracy miał już znaczny dorobek naukowy w tym zakresie<sup>9</sup>. Badacze podjęli się ogromnego i niezwykle trudnego zadania — zebrania i opracowania mieczy z terenu całej Republiki Czeskiej, z uwzględnieniem szerokiego spektrum czasowego, między IX a połową XVI w. Obejmuje ono kompleksową analizę w sumie 430 mieczy pod względem chronologii, technologii i symboliki. W efekcie powstało dzieło liczące 420 stron, które bez wątpienia jest kamieniem milowym w badaniach nad bronią białą w Europie Środkowej.

<sup>1</sup> Michalak A. 2019, s. 74.

<sup>2</sup> Doskonale ilustruje to głośna w ostatnim czasie sprawa miecza przekazanego przy wsparciu ze strony Fundacji Enea i wręczonego w 2023 r. na Jasnej Górze O. Tadeuszowi Rydzyskiemu. Por. <https://gladificium.org/ensis/ensis.htm>.

<sup>3</sup> Głosek M. 1973; Głosek M., Kajzer L. 1975; Głosek M., Kajzer L. 1976; Głosek M. 1984.

<sup>4</sup> Wegeli 1905; Hoffmeyer A.B. 1954; Oakeshot E. 1964; Geibig A. 1991; Oakeshott E. 2002.

<sup>5</sup> Biborski M., Stępiński J., Żabiński G. 2011; Żabiński G., Stępiński J., Biborski M. 2014. Żabiński G., Stępiński J. 2014; Żabiński G. 2017.

<sup>6</sup> Marek L. 2008, s. 68–84; Marek L. 2014, s. 45–63; Marek L. 2017, s. 89–132; Michalak A., Marek L. 2021, s. 125–127.

<sup>7</sup> Jeden z nielicznych wyjątków: Wagner E. 1959; bardzo ogólnie zob. Wagner E. 1969, 140–150.

<sup>8</sup> Zob. np. Drobná Z., Durdik J., Wagner E. 1956; Denstein V. 1962.

<sup>9</sup> Hošek J., Košta J. 2008; Košta J., Hošek J. 2009; Hošek J., Košta J. 2011; Hošek J., Košta J. 2013; Košta J., Hošek J. 2014; Kucypera P., Hošek J. 2014. Žákovský P. i in. 2017; Žákovský P. i in. 2020.

Autorzy niezwykle starannie podeszli do zagadnienia. Wydany w 2019 r. pierwszy tom z katalogiem o układzie alfabetycznym dawał tylko pozytywne wrażenia<sup>10</sup>. Ta żmudna analiza z bardzo wnikliwym opisem była niezbędna do uporządkowania wszystkich zebranych źródeł. Podział wewnętrzny i układ rozdziałów jest logiczny i przejrzysty. Pracę otwiera *Introduction*, w którym autorzy dali wykładnię metodologiczną swojego podejścia do źródeł. W założeniu praca miała mieć charakter interdyscyplinarny (z wykorzystaniem źródeł pisanych, ikonograficznych, archeologicznych oraz analiz specjalistycznych) obejmując zabytki z terenu dzisiejszej Republiki Czeskiej. Dziwić może pominięcie pewnych kategorii zabytków (o czym niżej), jednak widać, że praca ta została głęboko przemyślana.

Pierwsza, najbardziej obszerna część książki poświęcona jest analizie głoŃni jako najwaŃniejszego elementu funkcjonalnego miecza (rozdział 1. *Blades*). Dokonano w niej analizy procesów obróbki brzeszczotów, opierając się na danych metalograficznych mieczy europejskich, a także na ich klasyfikacji typologicznej, z wykorzystaniem zobraŃowań RTG oraz tomografów komputerowych. Jest to równieŃ ciekawe Ńródło metodologiczne pokazujące praktyczne metody badaŃ technologicznych z wykorzystaniem osiágnięć współczesnej nauki. Ta część pracy zawiera równieŃ systematyczną ocenę danych metrycznych badanych mieczy, co umoŃliwiło Autorom nakreślenie głównych tendencji rozwojowych form mieczy w okresie od IX do XVI w. W tym względie praca kontynuuje założenia klasyfikacji wczesnośredniowiecznych głoŃni Alfreda Geibiga<sup>11</sup>. Dzięki przede wszystkim analizom metaloznawczym badacze ustalili dwa kluczowe momenty związane ze zmianą technologii produkcji, skutkujące poprawą ich jakoŃci. Zdaniem Autorów doszło do nich w drugiej połowie VIII–IX w., kiedy wyraŃnie wzrosła liczba mieczy ze stalowymi i hartowanymi ostrzami (wydłuŃzeniu uległ jelec oraz zrezygnowano z uŃywania dziweru) oraz w XI w., kiedy to kowale stopniowo porzucali tradycję zgrzewania stalowych ostrzy z rdzeniem na rzecz stalowej powłoki otaczającej rdzeń Ńelazny lub Ńelazno-stalowy. Ich zdaniem transformacje w tym zakresie musiały być wywołane fundamentalnymi zmianami gospodarczymi i społecznymi, związanymi być moŃe ze stopniowym wprowadzaniem mechanizmów napędzanych wodą, w szczególności maszyn kuŃniczych z kołem wodnym. Z uwagi na brak Ńródeł domniemanie to musi pozostać jednak jedynie interesującą hipotezą. W przypadku mieczy późnośredniowiecznych i wczesnonowoŃytnych, analiza głoŃni została oparta na typologii Oakeshotta<sup>12</sup>. WyraŃnie przedstawiono ją w znacznie bardziej zwięzłej formie; większość z mieczy pozbawiona jest kontekstu, co zmusiło badaczy do ustalenia ich chronologii na podstawie analizy typologiczno-chronologicznej. Wartość tego podejŃcia polega równieŃ na znakomitym porównaniu danych archeologicznych i historycznych z XIII–XV w. Najbardziej popularny typ głoŃni średniowiecznych w Europie Środkowej — XVIa, w materiałach czeskich występuje w liczbie 54 okazów. DoŃć zaskakująco odnotowane zostały równieŃ brzeszczoty o romboidalnym przekroju naleŃące do typów XV (XVa) oraz XVIII, które wcześniej uważano za typowe dla Europy Zachodniej<sup>13</sup>. Następne podrozdziały poświęcone są analizie mieczy dekorowanych dziwerowaniem (24 stwierdzone okazy), oraz — znacznie obszerniejsza część — szczegółowej ocenie znaków i napisów rejestrowanych na głoŃniach oraz trzpieniach. Omawiają tu wczesnośredniowieczne miecze sygnowane napisem ULFBERHT (22 okazy na 180 znanych z całej Europy) oraz FECIT, jak i znaki geometryczne wykonane techniką intarsji ze stopu miedzi i srebra. Wśród mieczy późnośredniowiecznych wyróżniają symbole związane z krzyŃem równoramiennym oraz sercem (w różnych odmianach), jak i cesarską kulą, krzyŃem maltaŃskim i pastorałem. Omawiają równieŃ znaczenie różnych oznaczeŃ

<sup>10</sup> Por. Janowski A. 2020.

<sup>11</sup> Geibig A. 1991.

<sup>12</sup> Oakeshot E. 1964; Oakeshott E. 2002.

<sup>13</sup> Oakeshot E. 1964, s. 56–60, 67–74.

kowalskich pojawiających się na trzpieniach mieczy. Nie sposób w tym miejscu omówić wszystkich szczegółów ich ustaleń w tym zakresie, jednak za szczególnie intrygujące i ważne uznać trzeba uwagi dotyczące handlu bronią na podstawie oznaczeń na brzeszczotach, w szczególności tej opatrzonej marką tzw. wilka pasawskiego. Badacze wyraźnie stwierdzają, że pochodzenie aż 54% wszystkich identyfikowalnych znaków z mieczy z terenów Republiki Czeskiej łączyć można z wytwórniami z Pasawy. Prawdopodobnie to właśnie tam miejscowi miecznicy masowo kupowali głównie, by następnie oprawić je w swoich warsztatach.

Druga część książki skupia się na ocenie opraw rękojeści (rozdział 2. *Hilts*). Autorzy osobno poddali ocenie rękojeści okazów wczesnośredniowiecznych oraz głowice i jelce mieczy późnośredniowieczno-i wczesnonowożytnych. Interesowały ich zarówno materiały, dekoracje, jak i techniki konstrukcyjne. Największy nacisk położono jednak na szczegółowy opis i analizę typów mieczy zebranych z terytorium Czech. Są wśród nich przede wszystkim miecze z głowicami trójkątnymi, trójdzielnymi, typu K, N, X i Y. Z uznaniem przyjąć należy, że autorzy nie próbowali rozszerzyć typologii Petersena<sup>14</sup> o różne nietypowe podtypy, analizując każdy z nich osobno w szczegółach (m.in. miecz św. Stefana, miecz hybryda z Boleradic, czy miecz z Br'eclava-Pohanska). Pamiętać należy, że miecze dostosowywano do potrzeb i indywidualnego gustu właściciela. Krótki rozdział poświęcono również samym rękojeściom (rozdział 2.3. *Grips*). Z zainteresowaniem przyjąć można obecność mieczy zaopatrzonych w głowice uznawane dotychczas za typowo zachodnioeuropejskie, czyli U i V (z odmianami)<sup>15</sup>, co dowodzi również rozległości wpływów kulturowych docierających na teren Królestwa Czech pod rządami Luksemburgów. Pewne wątpliwości może budzić zaproponowane przez autorów rozszerzenie typologii Oakeshotta, w kontekście pojawienia się nowych form głowic i jelców, które nie zostały ujęte w klasyfikacji brytyjskiego badacza, które Autorzy analizują w detalach w zakresie surowca, dekoracji i konstrukcji. Należy zauważyć, że w koncepcji Oakeshotta była to klasyfikacja mieczy średniowiecznych, co w kontekście niektórych ewidentnie nowożytnych egzemplarzy włączonych do niej przez Autorów, może wydawać się metodologicznie nieuzasadnione. Większość nowych typów znajduje swoje odpowiedniki np. w typologii A.V.B. Normana<sup>16</sup>. Podobne mieszanne emocje może wywoływać wyróżnianie nowych typów, oparte wyłącznie na pojedynczych przykładach. Usprawiedliwieniem dla Autorów może być jednak fakt, że podobną niekonsekwencję wykazali inni badacze, np. M. Głosek<sup>17</sup>, czy M. Aleksic<sup>18</sup>, wyróżniając własne typy rozszerzające klasyfikację Oakeshotta.

Trzeci rozdział został poświęcony mieczom prawdopodobnie nieprzeznaczonym do walki na polu bitwy — mieczom drewnianym, bojowym i myśliwskim oraz sędziowskim (rozdział 3. *Specific types of swords*). Wykorzystanie różnego rodzaju źródeł, także z odległych chronologicznie i terytorialnie regionów, przyniosło znakomite efekty interpretacyjne.

W ostatniej sekcji Autorzy starali się krótko omówić cały zakres symbolicznych aspektów mieczy z omawianego terytorium, w tym zmiany ich postrzegania w odniesieniu do rosnącej dostępności mieczy w społeczeństwie średniowiecznym (rozdział 4. *Symbolism of the sword*). Należy podkreślić, że dogłębnie wykorzystano źródła ikonograficzne i pisane, które znacząco uzupełniają informacje pochodzące z samych zabytków. Bardzo ciekawa w tym kontekście wydaje się hipoteza, wskazująca, że zarzucona pod koniec XII w. praktyka chowania mieczy w grobach mogła zostać symbolicznie przywrócona poprzez ich przedstawianie na nagrobkach rycerskich. Badacze wykazują niejaki sceptycyzm w kontekście rytualnego deponowania mieczy

<sup>14</sup> Petersen J. 1919.

<sup>15</sup> Oakeshott E. 1964, s. 107–108.

<sup>16</sup> Norman A.V.B. 1980.

<sup>17</sup> Głosek M. 1984, s. 35–36.

<sup>18</sup> Aleksic M. 2007, fig. 1, 3–4.

w zbiornikach wodnych. W ocenie piszącego te słowa nie ulega wątpliwości, że zwyczaj składania broni w ofierze był praktykowany przez całe średniowiecze i okres nowożytny, na co wskazuje wiele źródeł archeologicznych<sup>19</sup>. Ograniczone rozmiary omawianej książki sprawiły, że nie znalazły należytego rozwinięcia kwestie związane z analizą statusu kulturowego i społecznego osobników z wczesnośredniowiecznych grobów z mieczami (na obszarze Republiki Czeskiej jest ich prawie 90), mimo, że Autorzy dość szeroko omówili datowania kontekstów archeologicznych okazów wydobytych z cmentarzysk. W tym kontekście złożony w grobie miecz miał odzwierciedlać pozycję zmarłego jako członka lokalnej elity wojowników swojego władcy. W utrzymującej się w Czechach do drugiej tercji X w. gospodarce barterowej praktycznie nie było możliwości nabycia miecza w drodze lokalnej wymiany, co wiązało się z kontrolą dystrybucji mieczy przez dynastie Mojmirowiców i później Przemyślidów. Być może głębsza analiza przestrzennego rozmieszczenia poszczególnych typów mieczy, mogłaby np. przynieść informacje o różnych tradycjach obserwowanych w określonych regionach. Można się jednak domyślać, że przyczyna tych braków leży w ograniczeniach objętości książki. Natomiast inne kwestie związane z mieczami, które nie znalazły się w kręgu zainteresowań Autorów, powinny zostać uwzględnione w kolejnych opracowaniach.

Lektura recenzowanej książki w kontekście polskich materiałów, zwłaszcza tych wczesnośredniowiecznych, nasuwa refleksję: szkoda, że praca Piotra Pudło (2012) nie ukazała się drukiem. Jej publikacja umożliwiłaby skonfrontowanie ustaleń z omawianej książki z materiałem z ziem polskich oraz wypełniłaby wyraźną lukę w polskich badaniach mediewistycznych dotyczących bronzonawstwa<sup>20</sup>.

Cenne wydają się ustalenia autorów recenzowanej pracy odnoszące się do chronologii poszczególnych form, często oparte na materiałach odkrytych w datowanych archeologicznie kontekstach kulturowych. Warta podkreślenia jest szczególnie dobra prezentacja materiału, uświadamiająca dbałość o detale średniowiecznych artystów-wytwórców tej formy oręża w skali Europy. Dane te nakazują zweryfikować dotychczasowe ustalenia dotyczące popularności poszczególnych form mieczy i ich opraw. Dotąd sądzono, że niektóre typy mieczy oraz ich oprawy charakterystyczne dla Europy Zachodniej były mniej popularne w Środkowej (np. XV, XVa, XVIIIId) lub zupełnie na jej terenie nie występowały. Widzieć należy tu wpływ rządów dynastii Luksemburgów, w trakcie których wiele wyrobów francuskich czy flamandzkich, w tym militariów, docierało na teren Czech.

Jedynym poważnym mankamentem, który należy podnieść, jest brak kompleksowego omówienia i przedstawienia pochew mieczy i ich elementów (taszek), w tym części metalowych (tzw. trzewików) z analizowanego obszaru. Zdając sobie oczywiście sprawę z problemów związanych z konserwacją skóry, autorzy poinformowali jednak i omówili obecność zachowanych elementów pochwy podczas prezentacji poszczególnych mieczy, szczególnie tych pochodzących z grobów. Przy tak ogromnym zamierzeniu Autorów, obejmującym m.in. miecze drewniane, zebranie i przeanalizowanie informacji związanych z pochwami poszerzyłoby spektrum analizy. Należy podkreślić, że takie badania wyjaśniłyby np. brak znalezisk wczesnośredniowiecznych trzewików pochew mieczowych z terenu Republiki Czeskiej. Dogłębnego wyjaśnienia wymagają powody, dla których przedmioty te nie występują w kontekście cmentarzysk, tzn. czy była to kwestia rytualnego tabu czy wynik małej popularności takich okuć. Potencjał późnośredniowiecznych źródeł archeologicznych w tym zakresie wydaje się jeszcze większy<sup>21</sup>.

<sup>19</sup> Michałak A. 2015.

<sup>20</sup> Janowski A., Kotowicz P. 2021, s. 99, przyp. 15.

<sup>21</sup> Por. Žákovský P., Schenk Z. 2017, s. 29; Žákovský P. 2011, s. 878, kat. 327; Žákovský P. 2022, s. 132, obr. 14: m-o.

Całość monografii uzupełnia obszerna bibliografia. Autorzy wykazali się znajomością wielojęzycznego dorobku naukowego na temat mieczy i umiejętnie go wykorzystali.

Pomimo kilku uwag, recenzowana praca jest wartościowym dziełem naukowym. Po raz pierwszy źródła archeologiczne dotyczące tej wyjątkowej broni z Czech zostały opublikowane w sposób rzetelny i przemyślany. Praca ma spójny charakter, a jej układ, prezentowane fakty i wartość merytoryczna nie budzą zastrzeżeń i trudno je kwestionować. Omawiana książka jest niezwykle ważnym dziełem i znaczącym etapem w kierunku systematycznego opracowania mieczy z terenu całego kontynentu<sup>22</sup>. Jest to zdecydowany krok naprzód w studiach prowadzonych nad występowaniem mieczy na obszarze Europy.

dr Arkadiusz Michalak

a.michalak@muzeum-swidnica.org

Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza, Zielona Góra

© <https://orcid.org/0000-0002-8406-8787>

## BIBLIOGRAFIA

### Opracowania publikowane

- Aleksić Marco. 2007. *Mediaeval Swords from Southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century*, Belgrade.
- Biborski Marcin, Stepiński Janusz, Żabiński Grzegorz. 2011. *Szczerbiec (the Jagged Sword) — the Coronation Sword of the Kings of Poland*, „Gladius”, 31, s. 93–148.
- Denkstein Vladimír. 1962. *Pavězy českého typu. Studie k dějinám husitské vojenské tradice, jejího rozšíření a vlivu v 15. století*, „Sborník Národního muzea v Praze, řada A”, 16, s. 185–206.
- Drobná Zoroslava, Durdik Jan, Wagner Eduard. 1956. *Kroje, zbroj a zbrane doby predhusitske a husitske*, Praha.
- Geibig Alfred. 1991. *Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland*, „Offa-Bücher”, 71, Neumünster.
- Głosek Marian. 1973. *Znaki i napisy na mieczach średniowiecznych w Polsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Głosek Marian. 1984. *Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w.*, Warszawa.
- Głosek Marian, Kajzer Leszek. 1975. *Zdobiony miecz średniowieczny znaleziony w Osiecznej pow. Leszno*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 23, 2, s. 279–288.
- Głosek Marian, Kajzer Leszek. 1976. *Miecze z napisami grupy DIC w Europie Środkowej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 24, 2, s. 217–248.
- Hoffmeyer B. Ada. 1954. *Middelalderens tveæggede svaerd*, 1–2, Křbenhavn.
- Hošek Jiří, Košta Jiří. 2008. *Zbraně z knížecího hrobu z 9. století v Kolině z pohledu archeologie a metalografie*, „Acta Militaria Mediaevalia”, 4, s. 7–37.
- Hošek Jiří, Košta Jiří. 2011. *Raně středověký meč Petersenova typu Y z pohřebiště na akropoli hradiště v Libici nad Cidlinou (Česká republika). Pohled archeologie a metalografie*, [w:] *Cum arma per aeva. Uzbrojenie indywidualne na przestrzeni dziejów*, red. P. Kucypera, P. Pudło, Toruń, s. 42–73.
- Hošek Jiří, Košta Jiří. 2013. *Swords uncovered at the burial ground of the Stará Kouřim stronghold (9th century) from the perspective of archaeology and metallography*, [w:] *Weapons Bring Peace? Warfare in Medieval and Early Modern Europe*, red. L. Marek, Wratislavia Antiqua, 19, Wrocław, s. 7–29.

<sup>22</sup> Žákovský P. 2011, s. 841–844.

- Janowski Andrzej. 2020. *Nowa monografia mieczy średniowiecznych z terenu Czech (Jiří Hošek, Jiří Košta, Petr Žákovský 2019. Ninth to Mid-Sixteenth Century Swords from the Czech Republic in their European Context. Part I — The Finds. Prague–Brno, ss. 424, „Acta Militaria Mediaevalia”, 16, s. 293–294.*
- Janowski Andrzej, Kotowicz Piotr N. 2021. *Stan badań nad uzbrojeniem wczesnośredniowiecznym w Polsce — w 65 lat po studiach Andrzeja Nadolskiego*, [w:] *Wojna w pradziejach i średniowieczu*, red. B. Kontny, „Światowit, Supplement Series B: Barbaricum”, 13, s. 85–121, <https://doi.org/10.47888/uw.2720-0817.2021.13.pp.85-121>
- Košta Jiří, Hošek Jiří. 2009. *Raně středověké meče s jednoduchou polokruhovitou hlavicí (typ Petersen X/Geibig 12, var. I.). Pohled archeologie a metalografie*, [w:] *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice*, red. P. Dresler, Z. Měřinský, Brno, s. 109–126.
- Košta Jiří, Hošek Jiří. 2014. *Early Medieval Swords from Mikulčice*, „Studien zum Burgwall von Mikulčice”, 10, Brno.
- Kucypera Paweł, Hošek Jiří. 2014. *Hypereutectoid steel in early medieval sword production in Europe*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae”, 27, s. 31–39.
- Marek Lech. 2008. *Broń biała na Śląsku. XIV–XVI wiek*, Wratislavia Antiqua, 10, Wrocław.
- Marek Lech. 2014. *Europejski styl. Militaria z Elbląga i okolic*, „Studia Archeologiczne”, 47, Wrocław.
- Marek Lech. 2017. *Średniowieczne uzbrojenie Europy łacińskiej jako Ars Emblematica*, Wratislavia Antiqua, 22, Wrocław.
- Michalak Arkadiusz. 2015. *Broń w wodnej toni. Uwagi o akwaticznych znaleziskach broni późnośredniowiecznej na marginesie odkryć z Lutola Mokrego*, [w:] *Woda — żywioł ujarzmiony i nieujarzmiony*, red. A. Jaszewska, A. Michalak, „Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza”, 8, Zielona Góra, s. 289–314.
- Michalak Arkadiusz. 2019. *Arma confinii. Przemiany późnośredniowiecznej broni na rubieżach Śląska, Wielkopolski, Brandenburgii i Łużyc*, Zielona Góra.
- Michalak Arkadiusz, Marek Lech. 2021. *Stan i potrzeby badań nad uzbrojeniem późnośredniowiecznym z obszaru dzisiejszej Polski. Perspektywa nowego millenium*, [w:] *Wojna w pradziejach i średniowieczu*, red. B. Kontny, „Światowit, Supplement Series B: Barbaricum”, 13, s. 123–152.
- Norman Alexander Vesey Bethune. 1980. *The Rapier and Small-Sword, 1460–1820*, London–Melbourne–New York.
- Oakeshott Ewart. 1964. *The Sword in the Age of Chivalry*, London.
- Oakeshott Ewart. 2002. *Records of the Medieval Sword*, Woodbridge.
- Petersen Jan. 1919. *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*, Kristiania.
- Wagner Eduard. 1959. *Siguinais — románský meč*, „Časopis Národního Muzea”, 128, s. 125–132.
- Wagner Eduard. 1969. *Hieb- und Stichwaffen*, Praga.
- Wegeli Rudolf. 1905. *Inschriften auf mittelalterlichen Schwertklingen*, „Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde”, 3, s. 177–183, 218–225, 261–268, 290–300.
- Żabiński Grzegorz. 2017. *A late medieval sword from the river Wisła near Gniew (Mewe) in Pomerelia*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae”, 30, s. 163–179, <https://doi.org/10.23858/FAH30.2017.014>
- Żabiński Grzegorz, Stępiński Janusz, Biborski Marcin. 2014. *Technology of Sword Blades from the La Tène Period to the Early Modern Age. The Case of what is now Poland*, Oxford, <https://doi.org/10.2307/j.ctvqmp14z>
- Żabiński Grzegorz, Stępiński Janusz. 2014. *A sword from Gdańsk — a technological revolution or a pageant replica?*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae”, 27, s. 99–110.
- Žákovský Petr. 2011. *Zbraně a zbroj z první poloviny 14. století ve střední Evropě*, [w:] *Král, který létal. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského*, red. D. Majer, Ostrava, s. 847–879.

- Žákovský Petr, Cymbalak Tomasz, Hošek Jiří, Dejmal Miroslav. 2017. *Nález pozdně středověkého dlouhého meče z Prahy – Nového Města*, „Přehled výzkumů”, 58, 2, s. 14–187.
- Žákovský Petr, Schenk Zdeněk. 2017. *Středověké a raně novověké zbraně Přerovska. Zbraně a zbroj od kolapsu Velké Moravy do konce třicetileté války*, Brno.
- Žákovský Petr, Hošek Jiří, Bárta Patrick, Fojtík Adam, Popelka Miroslav. 2020b. *Románský meč z Hoštic na Kroměřížsku*, „Archaeologia historica”, 45, 1, s. 363–389, <https://doi.org/10.5817/AH2020-1-17>
- Žákovský Petr. 2022. *Železné artefakty*, [w:] *Zmizelá Třebíč. Výpověď archeologie k dějinám města*, red. A. Hoch, Jihlava, s. 120–136.

### **Opracowania niepublikowane**

- Pudło Piotr. 2012. „Wczesnośredniowieczne miecze z terenu Polski na tle europejskim. Systematyka, technologia produkcji, zdobienia”, Łódź (niepublikowana dysertacja doktorska powstała w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, napisana pod kierunkiem prof. Mariana Głoska).